

Kako dobre priče so zlorabljeni otroci ali kako dobri spraševalci so preiskovalci

Peter Umek*

Zlorabljene otroke, mlajše od desetih let, se je še do nedavna štelo kot nezanesljive priče v kazenskih postopkih. Raziskave pa so jasno pokazale, da so majhni otroci lahko dobre priče, če se pri pogovorih z njimi upošteva njihove razvojne značilnosti. Prispevek razpravlja o značilnostih otrokove domišljije, njegovih sporazumevalnih zmožnostih, spominu in sugestibilnosti, kar bi kriminalisti morali upoštevati pri zasliševanju otrok. V poročilih otrok o spolnih zlorabah so domišljijski elementi zelo redki, največkrat domišljijo sproži spraševalčevo spodbujanje otroka k predstavam in uporaba pripomočkov, kot so igrače ali pa anatomske lutke. Otrokove sporazumevalne zmožnosti so precejšnje, pri pogovoru pa je treba upoštevati predvsem naslednja spoznanja: otroci uporabljajo tudi besede, preden razumejo njihov pravi pomen; vprašanja z kdaj, kako, zakaj so za otroke zelo zahtevna, prav tako jim delajo težave vprašanja v nikalni obliki in skladenjsko kompleksna vprašanja. Posledica neprimernega načina spraševanja mlajših otrok je nekonsistentnost njihovih odgovorov. Poročila mlajših otrok o preteklih izkušnjah so, predvsem zaradi skromnejšega besednjaka, krajša, so pa razmeroma točna, usmerjevalna vprašanja pa povečajo možnost napak. Sugestije v pogovoru nedvomno najbolj vplivajo na veljavnost otrokovih odgovorov. Spraševalci pogosto vodijo pogovor na podlagi domnev, ki jih poskušajo v pogovoru potrditi in pri tem izrabljajo avtoriteto starejšega ali pomembnega (policist). Dejstvo je, da so spominske in sporazumevalne zmožnosti otrok omejene, otroci so tudi bolj dovzetni za zavedne in nezavedne namige (sugestije) odraslih, vendar pa jih moramo sprejeti kot zanesljive priče. Veljavnost njihovih izjav je namreč največkrat odvisna od usposobljenosti spraševalcev, ki pa je praviloma pomanjkljiva.

Ključne besede: otroci, spolne zlorabe, pričanje, domišljija, sporazumevalna zmožnost, spomin, sugestibilnost.

UDK: 343.985.32 : 343.988-0534

Uvod

Dejstvo je, da so otroci čedalje pogosteje udeleženi v kazenskih postopkih kot žrtve, priče ali kot storilci, in to je sprožilo kar nekaj psiholoških raziskav o veljavnosti pričanja mlajših otrok. Otroke, mlajše od 10 let, so še do nedavna šteli za nekompetentne priče v kazenskih postopkih. Raziskave o razvoju otrok so jasno pokazale, da so majhni otroci veliko kompetentnejši, kot pa se je mislilo. Problem pa je, da se v kazenskih postopkih psihološka spoznanja bolj malo upošteva in se otroke na žalost obravnava neprimerno (kljub zavzemanju za enake možnosti in človekove pravice), kot to v svoji knjigi z naslovom *Children and the Law* trdi Ray Bull, uveljavljeni profesor za psihologijo, ki se ukvarja predvsem s problematiko otrok kot žrtev in s problematiko intervjuvanja in zasliševanja v pravosodju (Bull, 2001). Če ta trditve res velja za Veliko Britanijo, lahko domnevamo, da pri nas ni dosti drugače. Zagotovo pa vem, da se v kriminalistični policiji zavedajo, da je delo z otroki zahtevno in specifično, in zato

izobraževanju in usposabljanju kriminalistk in kriminalistov namenjajo veliko pozornosti, prepričan pa sem, da so tega deležni tudi sodniki, tožilci in zagovorniki.

V tem prispevku predstavljam nekaj dejstev in verjetno še več dilem o tem, kako dobre priče so mlajši otroci, ki so na sodišču obravnavani kot žrtve spolnih zlorab. Na sodišču se namreč velikokrat izkaže, da materialnih dokazov ni, pa tudi drugi dokazi, npr. spremembe v vedenju in doživljanju, so vse prej kot zanesljivi, in da so edini dokaz izpovedi žrtev, prič in osumljencev o domnevnih dogodkih. Zavedati pa se moramo, da je izjave žrtev težko pridobiti, v sodnem procesu pa se lahko napačno interpretirajo ali zlorabijo (Bruck, Ceci, Hembrooke, 2001).

Dejavniki, ki vplivajo na otrokovo kompetentnost

V ospredju razprav o kompetentnosti otrok za pričanje so naslednji dejavniki: domišljija, jezik, sporazumevalna zmožnost in sugestibilnost ter s temi dejavniki povezan način spraševanja (Lamb in drugi, 2000).

* Peter Umek, dr. znanosti, profesor na Fakulteti za varnostne vede, Kotnikova 8, 1000 Ljubljana

Domišljija

Raziskave kažejo, da ni veliko razlik med domišljijo otrok in odraslih, vendar pa razširjeno prepričanje, da imajo otroci dobro razvite domišljajske predstave o dogodkih, povezanih s spolnostjo, ni doživelo potrditev v praksi. V poročilih otrok o spolnih zlorabah se domišljajski elementi pojavljajo redko, če pa se že, jih izzove uporaba rekvizitov, kot so igrače ali pa lutke, ki jih otroci povezujejo z domišljajskimi igrami. Domišljijo lahko sproži tudi spraševalčevo spodbujanje otroka k predstavam in izmišljanju. Zato nekateri priporočajo preiskovalcem, da se v intervjujih z otroki izogibajo lutkam in spodbujanju k domišljajskim predstavam oziroma da naj lutke uporabijo kot pripomoček po že opravljenem preiskovalnem intervjuju (Melnyk, Crossman, Scullin, 2007).

Pomembno je tudi razlikovati med domišljijo, izkrivljenimi spomini, prevaro ali lažjo in primeri, ko so otroci nezavedno ali zavestno le orodje manipulativnih in maščevalnih odraslih. Izmišljanje in laganje nista povezana z zmožnostjo razločevanja med domišljijo in realnostjo, pojavljanje laganja je povezano s kredibilnostjo, in ne s kompetentnostjo (Lamb in drugi, 2000; London, 2006).

Sporazumevalna zmožnost ali komunikacijska kompetentnost

Otrok izgovarja prve besede v začetku drugega življenjskega leta, stavke z dvema besedama začetne oblikovati pri 20 mesecih, iz celotnega besednjaka (nekaj tisoč besed) lahko črpa pri šestih letih. Pri forenzičnem spraševanju moramo torej upoštevati postopnost razvoja sporazumevalnih zmožnosti, na žalost pa tega vsi, ki imajo opravka z otrokom v kazenskem postopku, ne obvladajo (London, 2006). Poudaril bi, da ni zadosti, da vemo, da so otrokove zmožnosti izražanja in razumevanje omejene, vedeti moramo tudi, kako je treba voditi intervju z otrokom, to pa lahko pridobimo le z izobraževanjem in predvsem z usposabljanjem ter supervizijo.

V pogovoru se je treba zavedati naslednjih sporazumevalnih značilnosti majhnih otrok:

- Možno je, da spraševalci otroka napačno razumejo, ker otroci posameznih glasov v predšolskem obdobju ne izgovarjajo dosledno, niti takrat, ko se zdi, da so jih že popolnoma usvojili. Težava s sporazumevalno zmožnostjo se pogosto pojavi pri otrocih, ki so bili spolno zlorabljeni, kajti njihov govorni razvoj je lahko zapoznel.

- Zaradi hitrega razvoja otrokovega besednjaka odrasli precenjujejo njegove sporazumevalne zmožnosti. Predšolski otroci namreč pogosto uporabljajo besede, preden razumejo njihov pravi pomen, uporabljajo celo besede, ki jih sploh ne

razumejo. Tako uporabljajo besede za čas (znajo na primer naštetih dneve v tednu), razdaljo, velikost, sorodstvo, razumevanje pa je zelo subjektivno (včeraj – ko sem bil majhen).

- Otroci dobro odgovarjajo na vprašanja kdo in kaj, ki se nanašajo na ljudi in predmete, zahtevnejši pa so stavki z vprašalnicami kdaj, kako, zakaj.

- Jezik uporabljajo in ga interpretirajo v dobesednem smislu. Primer: Če ga očesni zdravnik zaprosi, naj mu prebere, kaj je napisano na tabli za pregled vida, mu otrok lahko odgovori: »Ne morem, ker to niso besede.« Ali pa, če sprašujemo po kraju domnevne spolne zlorabe (primer):

I: Ali te je peljal v stanovanje?

O: Ne.

I: Rekel si, da si bil pri njem.

O: Ja, peljal me je v hišo.

- Težko razvrščajo stvari in dogodke v skupine. Zato zelo težko odgovorijo na (splošno) vprašanje: »Se je kaj takega zgodilo še kdaj prej?« (obleka – spodnje perilo, dotikanje – umivanje: otroci tega ne posplošijo)

- Zaimki jim delajo težave. Bodite pozorni pri uporabi zaimkov kot njegov, njihov, naš, vaš. Ni čisto gotovo, da razumejo njihov pomen.

- Kot večina staršev ve, je otrokovo pripovedovanje včasih nepovezano, je brez logične strukture, ki jo pričakujemo odrasli (npr. časovno sosledje dogodkov). V pripovedovanju jih vodijo asociacije in zato je povezava v logično vsebino včasih težavna. Te sporazumevalne težave pa je možno preseči s primernim postavljanjem vprašanj oziroma, bolj splošno, z načinom vodenja intervjuja, ki je najbolj prilagojen sporazumevalnim zmožnostim otroka.

- Ugotovljeno je, da na točnost otrokovih poročil v veliki meri vplivata jezikovni stil in kompleksnost jezika, ki ga uporabljajo preiskovalci. Analize preiskovalnih intervjujev so pokazale, da preiskovalci uporabljajo vprašanja v negativni obliki, uporabljajo trpnik, tvorijo skladenjsko kompleksne ali dvoimno sestavljene stavke, uporabljajo otroku neznane besede, postavljajo vprašanja, na katera otrok ni sposoben odgovoriti, zahtevajo od otroka potrditev dolgih povzetkov povedanega.

In kako reagirajo predšolski in mlajši šolski otroci? Predvsem jih zmedejo vprašanja v negativni obliki, trudijo pa se odgovoriti na vsako vprašanje, četudi ga ne razumejo ali nič ne vedo o vprašanem. Njihov odgovor je pogosto »da«, obstajata dva razloga za tak odgovor. S tem odgovorom otrok pokaže, da sodeluje, misli tudi, da tak odgovor odrasli želi slišati. Spraševalci se morajo zato zavedati, da morajo biti vprašanja preprosta, nanašajo naj se na eno samo situacijo. Otroci še najbolj razumejo stavke, ki vsebujejo osebek, glagol, predmet, brez posebnih drugih dodatkov (Walker, 1994; Lamb in drugi, 2000, London, 2006).

Posledica neprimerne načina spraševanja predšolskih in mlajših šolskih otrok je nekonsistentnost njihovih odgovorov. Vzroki so lahko različni, navedel pa bom samo najobičajnejše:

- Otroci reagirajo na besede, ki ste jih uporabili v vprašanju. Če vprašate z drugimi besedami, lahko dobite tudi drugačen odgovor.

- Različna vprašanja različnih spraševalcev v različnem okolju lahko spodbudijo otroka k navajanju različnih dejstev. To je sicer značilno tudi za odrasle, pri otrocih pa se pojavlja pogosteje, saj otroci odgovarjajo predvsem na konkretna vprašanja o konkretnem dogodku. Tudi stališče oziroma odnos spraševalca lahko vpliva na to, koliko podatkov otrok posreduje. Prijazen spraševalec lahko izve veliko več relevantnih informacij kot agresiven ali celo sovražen. Okolje lahko prispeva k nekonsistentnemu pričevanju. Otroci v domačem in prijaznem okolju navajajo več podatkov kot pa v formalnem in ogrožajočem okolju.

- Otroci se zelo hitro naučijo kooperativnosti v pogovoru. Tako odgovorijo na vsako vprašanje, tudi na tako, ki ga ne razumejo, in seveda različno odgovarjajo na vprašanja, ki se nanašajo na isto vsebino.

Tisti, ki se ukvarjajo s proučevanjem preiskovalnih pogovorov z otroki, poudarjajo, da morajo spraševalci jasno izraziti svoje potrebe in pričakovanja, s čimer otroke motivirajo za navajanje čim več informacij. Otroci namreč ne vedo, koliko in kakšne informacije preiskovalci pričakujejo od njih. Ugotovljeno je, da se največ relevantnih informacij pridobi z odprtimi vprašanji kot na primer: »Povej mi vse o tem«, »Povej mi vse od začetka« ali »Povej mi, kaj se je najprej zgodilo, ko si prišel«. Spraševalci lahko pridobijo nadaljnje informacije s spodbudami odprtega tipa, na primer: »Povej mi še kaj več o ...«, »In kaj se je zgodilo potem?« To priporočilo se mi zdi pomembno in ga bom v nadaljevanju še omenil (Walker, 1994; Lamb in drugi, 2000).

Spomin

Raziskave razvoja spomina kažejo, da dolžina, informativnost in kompleksnost priklicanih otrokovih spominov s starostjo naraščajo, osnovna struktura pa ostaja enaka. Tako so poročila mlajših otrok o preteklih izkušnjah običajno krajša v primerjavi s starejšimi otroki in odraslimi, so pa razmeroma točna. Seveda tudi otroci pozabljajo na podoben način kot odrasli in tako so napake izpuščanja tudi pri otrocih pogostejše kot napake dodajanja.

Kadar se dogodki ponavljajo, otroci podobno kot odrasli težko ločijo med posameznimi ponavljajočimi se dogodki in ustvarijo tako imenovane scenaristične spomine (predstava

povprečnega oziroma tipičnega dogodka, ne pa določene dogodka iz niza dogodkov). Scenaristični spomini zato vsebujejo manj podrobnosti, daljšanje časa med izkušnjo in poročanjem povečuje nagnjenost k opisu scenarija. To omogoča, da si otrok zapomni pomembnejše informacije, podrobnosti pa se pozabijo, predvsem otroci niso sposobni obnoviti obrobni dogodkov (Lamb, 2000; Ceci, Bruck, Battin, 2000; London, 2006).

Ni nujno, da so scenaristični spomini tudi točni. Otroci namreč pri pripovedovanju o dogodku uporabijo tudi splošne znanje. Tako so se 5- in 6-letniki v raziskavi (Martin in Halverson, 1983 v Lamb in drugi, 2000) na primer narobe spominjali spola igralca, ki je upodabljal netipično spolno vlogo. Preiskovalci morajo zato pri intervjuvanju otrok, ki so bili zlorabljeni daljši čas, uporabljati vprašanja, ki točno določajo dogodek. Na primer: »Povej mi, kako je bilo, ko si bil z mamo na obisku pri babici.«

Poleg razločevanja med scenarističnim in epizodičnim spominom je pomembno tudi razločevanje med priklicem in prepoznavo. Otroci na odprta vprašanja (Povej mi vse, česar se spominjaš), torej ko se zahteva priklic, največkrat odgovarjajo točno, čeprav so opisi dogodkov kratki in tudi nepopolni. Več podrobnosti bodo navedli, če uporabimo ob koncu njihovega pripovedovanja spodbude odprtega tipa kot na primer: »Mi lahko poveš še kaj več o tem?« Če pa spraševalec otroka spodbuja z usmerjevalnimi vprašanji, kot »Ali je imel brado?, »Se te je dotikal s spolovilom (lulčkom)?« ali »Se je to zgodilo podnevi ali ponoči?«, potem aktivira prepoznavo in možnost napak se močno poveča. Zato se preiskovalcem priporoča, da uporabljajo spodbude odprtega tipa in ne usmerjevalnih vprašanj, če želijo pridobiti več točnih podrobnosti. Še nekaj, otroci se zmedejo, če jih vprašamo po nečem, kar se ni zgodilo ali dogajalo pri spolni zlorabi in je le plod domnev preiskovalca (Lamb in drugi, 2000; Ceci, Bruck, Battin, 2000).

Pomembno je razlikovati med spominsko učinkovitostjo in spominsko zmožnostjo. Poročanje otrok je lahko kratko, ne zaradi slabe spominske zmožnosti in njihovih pomanjkljivih izkušenj, ki bi omogočale bogato omrežje asociacij, iz katerega bi lahko črpali analogije in metafore, temveč zaradi njihovega skromnejšega besednjaka, poleg tega pa otroci morda sploh niso motivirani, da bi povedali vse, kar vedo.

Več raziskovalcev se je ukvarjalo z odnosom stresnosti dogodka in spominom na ta dogodek, vendar rezultati raziskav niso konsistentni. Vsekakor bi lahko sprejeli splošne ugotovitve, da stresnost dogodka izboljšuje tudi spominjanje, vendar samo do neke meje. Torej bi od otroka, ki je bil grobo spolno zlorabljen (kar pa je razmeroma redko), lahko pričala-

kovali manj točne podatke, tako pri opisu oseb kot tudi pri opisu dogodkov (Lamb in drugi, 2000).

Bledenje spomina je pri majhnih otrocih hitreje kot pa pri starejših in odraslih. Ugotovili pa so, da se količina nepravilnih informacij ni povečala. Zavedati se moramo, da je spomin rekonstruktiven proces in da se tako kot odrasli tudi otroci aktivno ukvarjajo s spominskimi sledmi, zato da bi jih ponovno vzpostavili in organizirali. Ko otroke večkrat sprašujejo, kot je to pogosto ob sumu spolne zlorabe, to sicer spomin utrjuje, vendar ga tudi oblikuje.

Otrokova zmožnost poročanja o preteklih dogodkih je precejšnja, kvantiteta in kvaliteta pridobljenih informacij v intervjuju pa sta v veliki meri odvisni od spraševalčeve usposobljenosti za spraševanje in motiviranja otroka za sodelovanje (Lamb in drugi, 2000).

Sugestibilnost

Večkrat se pojavlja dvom o tem, ali so otroci zanesljive priče, saj se je tudi v forenzični praksi že večkrat pokazalo, da otroci spreminjajo svoje izjave. Z raziskavami so nedvoumno ugotovili, da ima način spraševanja močnejši vpliv na zanesljivost njihovih odgovorov kot pa značilnosti otroka samega (Ceci, Bruck, Battin, 2000).

Kaj lahko vpliva na zanesljivost otrokovih odgovorov v intervjuju?

- Oblika ali stil spraševanja.
- Splošne karakteristike intervjuja in vzdušje.
- Posebni pripomočki in prijemi.

Oblika in stil spraševanja zajema tri pojave:

- Uporabo usmerjevalnih vprašanj.
- Neposredne sugestije otroku.
- Ponavljanje vprašanj.

Sugestivni način spraševanja najbolj neposredno vpliva na odgovore otrok, bolj posredno pa vzdušje intervjuja, ki ga določajo naslednji dejavniki:

- Ton spraševanja, ki je lahko nevtralen ali pa obtožujoč.
- Poudarjanje neenakega statusa (poudarjanje, da je policist).
- Uvajanje stereotipov.
- Sklicevanje na izjave vrstnikov.

Na zanesljivost odgovorov mlajših otrok lahko vpliva tudi:

- Uporaba anatomskih lutk.
- Vizualizacija.

Usmerjevalna vprašanja in neposredne sugestije

Proučevalci sugestibilnosti otrok (Ceci, Bruck, Battin, 2000; Lamb in drugi, 2000) ugotavljajo, da so poročila majhnih otrok o preteklih dogodkih točna, so pa ti otroci dovzetnejši za sugestivne vplive kot starejši otroci in odrasli. Res pa je, da je večina ugotovitev rezultat eksperimentov, ki se zelo razlikujejo od realne situacije forenzičnih intervjujev. V realnih situacijah se obravnava dogodka, ki so za otroka pomembni, otrok se mora spominjati dogodkov, ki so se zgodili pred več meseci ali celo leti, o istih dogodkih se ga sprašuje večkrat, intervjuje vodijo osebe, ki so za otroka avtoriteta, ipd. Zato so razvojni psihologi začeli proučevati in analizirati situacije, ki so zelo podobne realnim forenzičnim situacijam.

Poglejmo, kako poteka pogovor med otrokom in enim od staršev, ko ta hoče izvedeti, kaj se je dogajalo na praznovanju rojstnega dneva otrokovega prijatelja. Otroku mati najprej postavi odprto vprašanje »Kaj ste kaj delali na Janovem rojstnem dnevu?« Otrokov odgovor je običajno skop, zato ga mati sprašuje naprej in postavi usmerjevalno vprašanje, ki odraža njeno vedenje o tem, kaj se običajno dogaja na praznovanju otrok: »Kakšne igre ste se igrali?« ali »Je upihnil svečke na torti?« Če še ni zadovoljna z otrokovim odgovorom, lahko ponovi vprašanje, lahko pa ga nagradi s pripombo »Joj, to pa je moralo biti res zanimivo!« S tem je prešla iz nevtralnega tona pogovora v zelo pozitivnega. Če pa otrok začne govoriti o stvareh, ki se po materinem mnenju ne dogajajo na otroških zabavah, lahko uporabi odkrito sugestivno vprašanje »To pa se gotovo ni dogajalo, ali ne?« Če otrok ni pripravljen več sodelovati, se zateče k primerjavam z drugimi otroki, ki so bili tudi na zabavi: »Peter mi je povedal, kako je bilo na zabavi.«

Tak način pogovora, ki je za vsakdanje življenje popolnoma primeren in učinkovit, ni najprimernejši za vodenje forenzičnega intervjuja, ko preiskovalci ne vedo točno, kaj se je z otrokom dogajalo, menijo pa, da so njihove domneve točne. Otrokove opise dogodkov se tako lahko interpretira v luči domnev, kar pa lahko vodi do usodnih napak (Ceci, Bruck, Battin, 2000; Lamb in drugi, 2000).

Intervjuji, ki so vodeni na osnovi domnev, v forenzični praksi niso redkost. Vodijo k zbiranju podatkov, skladnih z domnevo, in izogibanju negativnih ali neskladnih izpovedi. Tako preiskovalec otroku, ki je povedal nekaj, kar je skladno s preiskovalčevo predhodno domnevo, nikoli ne postavi vprašanja: »Se hecaš z menoj ali ne?« ali »Se je to res zgodilo?« Prepričani ali usmerjeni intervjuvar ne postavi vprašanja, ki bi omogočil tudi drugo razlago za neko izjavo: »Ali sta ti mami in oči povedala, da se je to zgodilo, ali si ti videl, da se je to zgodilo?« In intervjuvar ne vpraša otroka o dogodkih, ki niso skladni z njegovo hipotezo: »Kdo še, razen tvojega učitelja, se

je dotikal tvojega lulčka? Se ga je dotikala tudi tvoja mama?» Na splošno pa se otrokove odgovore, ki niso skladni s hipotezo, ignorira ali pa se jih zavrže kot manj verjetne (Ceci, Bruck, Battin, 2000).

S proučevanjem približkov forenzičnih situacij so prišli do sklepa, da preiskovalčeve domneve in predhodna prepričanja (ki običajno izvirajo iz izkušenj in niso iz trte izvita) o nekem dogajanju vplivajo na način spraševanja otroka, kar posredno vpliva na točnost otrokovih odgovorov. Rezultati takih raziskav osvetljujejo tako prednosti kot nevarnosti samo ene domneve o poteku dogajanja. Če je hipoteza pravilna, potem vprašanja gotovo pomagajo otroku, da poda več relevantnih podatkov. Nepravilne domneve pa vodijo k napakam, ki se v nadaljnjih intervjujih še utrdijo in otežijo pridobivanje točnih podatkov. Za prakso to pomeni, da bi morali preiskovalci vedno preverjati vsaj dve hipotezi ali več, kar pa seveda ni lahko. Intervjuvarji bi potrebovali trening v tem, kako preverjati v intervjuju dve hipotezi ali več istočasno, ne da bi izražali dvom o otroku kot kompetentni in kredibilni priči.

Vpliv na preiskovalčeve domneve imajo lahko ugotovitve psihologov, ki se ukvarjajo s težavami otrok in jih lahko pripišejo spolni zlorabi, na njih lahko vplivajo informacije policista iz prvega pogovora z otrokom ali pa trditve staršev, ki so prepričani, da se je spolna zloraba res zgodila. Kot tipičen intervju, ki ga je vodil prepričani preiskovalec, v literaturi navajajo primer 26-letne vzgojiteljice Kelly Michaels (New Jersey, ZDA), ki je bila na osnovi pričanj dvajsetih 3- do 5-letnih otrok spoznana za krivo spolne zlorabe in obsojena na 47 let zapora. Pričanja otrok so vključevala taka bizarna dejanja, ki bi imela za posledico fizične poškodbe, te pa niso bile ugotovljene. Tako so otroci pripovedovali, da jim je v genitalije tlačila arašidovo maslo in da jih nato zlorabljala z noži, vilicami in lego kockami (London, 2006; Melnyk, Crossman, Sculin, 2007).

Navajam del intervjuja z otrokom v zgodnejših fazah obravnave omenjenega primera, ki dobro ilustrira intervjuvarjevo prepričanje o dejanjih obdolženke in napeljevanje otroka k pritrditvam, popolnoma pa presliši otrokova zanikanja.

I: Misliš, da Kelly ni bila dobra, ko vas je vse poškodovala?

O: Ni me poškodovala. Rad jo imam.

I: Nisem te dobro slišal, moraš me gledati, ko mi govoriš.

No, ko je Kelly nadlegovala otroke v glasbeni sobi ...

O: Jaz sem slekel nogavice ...

I: Je še komu slekla oblačila v glasbeni sobi?

O: Ne.

I: Ja?

O: Ne ...

I: Ali je Kelly kdaj hotela, da si ji dal poljubčka na ritko?

O: Ne.

I: Je Kelly kdaj rekla ... povedal ti bom kaj. Kdaj je Kelly rekla te besede? Lulanje, drek, cukrček.

O: Lulanje, drek, cukrček?

I: Ja, kdaj je to rekla, kaj si moral narediti, da je to rekla?

O: Jaz nisem rekel tega.

I: Vem, ona je to rekla, toda kaj si moral ti storiti?

Poglejmo si še del intervjuja, v katerem so preiskovalci poskušali dokazati (ne preveriti hipoteze), da je vzgojiteljica zlorabljala otroke s kuhinjskim priborom in jim tlačila arašidovo maslo v telesne odprtine. Otroku so dali anatomsko lutko in dele jedilnega pribora.

I: Dobro, zdaj res potrebujem tvojo pomoč. Si moral kaj storiti vzgojiteljici s temi stvarmi?

O: Dobro. Kje imate velik nož. Pokažite mi, kje je velik nož.

I: Zamisli si, da je to velik nož, tu res nimamo velikega noža.

O: Naj bi bil to velik nož?

I: Dobro, kaj si moral storiti s tem? Kaj si moral storiti ...

O: Ne ... vzeti maslo ... dati maslo ...

I: Kaj si dal tja?

O: Žele sem dal tja.

I: Žele?

O: In žele sem dal v njena usta in na njene oči.

I: Ti si dal žele na njene oči, v njeno vagino in v usta?

O: Na njen hrbet, na njene nogavice.

In potem naprej:

O: In stiskali smo pomarančo na njo.

I: Morali ste stiskati pomarančo na njo?

O: Dati pomarančni sok na njo.

I: Kaj je naredila potem?

O: Vso smo polizali, vse smo pojedli, vse smo polizali.

I: Vse ste morali polizati?

O: In vse pojesti.

I: Ja. Kakšnega okusa je bilo?

O: Fuj.

I: Morali ste jesti arašidovo maslo in žele in pomarančni sok tudi iz vagine?

O: Ja.

I: Je bilo to grozno ali smešno?

O: Smešno, smešno in grozno.

V tem intervjuju je polno nekonsistentnosti, ki jih preiskovalec preprosto vključi v svoj koncept ali pa jih ignorira. Preiskovalec bi se moral vprašati, zakaj je otrok tako zmeden. Gotovo bi ga morali povprašati: »Se je to res zgodilo tebi ali se samo pretvarjaš, da se je tebi to zgodilo?« ali pa »Si ti videl, da se je to zgodilo, ali ti je kdo povedal, da se je to zgodilo?« Kompetentni preiskovalec bi se moral gotovo vprašati, kako so se taka dejanja, ki niso bila nič kaj prijetna za otroke, lahko

dogajala, ne da bi druge vzgojiteljice ali pa starši vedeli za to (Ceci, Bruck, Battin, 2000; Bruck, Ceci, Hembrooke, 2001).

Kelly Michaels je bila v zaporu pet let, ko ji je uspelo s prizivom. Analiza intervjujev je pokazala, da so preiskovalci uporabljali sugestivna vprašanja, bilo je tudi veliko podkupovanja in prisile. Otroke so večkrat spraševali, in če so jim povedali, kar je bilo skladno s prepričanjem o spolni zlorabi, so jih pohvalili (priden fant, pridna punca). Primer Kelly Michaels je spodbudil raziskovalce, da so začeli proučevati, kako različne tehnike spraševanja vplivajo na otrokovo poročanje (London, 2006).

Otroci dajejo v glavnem točne odgovore o preteklih dogodkih, tudi o spolnih zlorabah. Analize kažejo, da pa v približno 5 do 8 odstotkih primerov otroci potvarjajo preteklo dogajanje. Do 50 odstotkov lažnih pričanj otrok o spolni zlorabi so tako ugotovili pri ločitvenih postopkih, posebno pri tistih, kjer so bili starši v sporu (London, 2006).

Opozoriti je treba tudi na pomen nenavadnega vedenja otrok, ki ga vzgojiteljice, starši in tudi psihologi pripišejo spolni zlorabi. Raziskave so pokazale, da spolno zlorabljeni otroci pogosteje masturbirajo kot drugi otroci, seveda pa zveza ni vzročna. Tudi drugi otroci masturbirajo, razlogi so lahko različni, pravzaprav je različna seksualna aktivnost relativno običajna pri majhnih otrocih. Svoje domneve starši sporočijo centru za socialno delo, lahko tudi policiji, potem se vsi trudijo, da svoje domneve tudi dokažejo, pri tem pa predvsem nezavedno uporabljajo različne sugestivne postopke. Posledice so potvorjeni odgovori, ki se z nadaljnjim spraševanjem utrjujejo, in otroci ne vedo več, kaj se je res dogajalo. Upoštevati moramo namreč, da so odrasli za otroke avtoritete, in če jih avtoritete za odgovore nagrajujejo, bodo otroci odgovarjali v skladu s sugestivnimi namigi.

Pri vodenju intervjujev z otroki, ki so bili domnevno žrtve spolnih zlorab, bi morali preiskovalci predvsem preverjati hipotezo oziroma hipoteze o spolni zlorabi, in ne težiti k potrditvi te hipoteze. Tako bi morali ob nenavadnem spolnem vedenju otrok preveriti, ali morda obstajajo drugi vzroki za tako vedenje, je to vedenje lahko samo igra, ki zadovoljuje otroka. Preveriti morajo tudi, kdo je podal domnevo o spolni zlorabi in kakšni motivi vodijo prijavitelja. Predvsem pa se je treba izogibati usmerjevalnim vprašanjem (London, 2006; Ceci, Bruck, Battin, 2000).

Ponavljanje vprašanj

Policisti in sodniki se trudijo, da bi otroke čim manjkrat spraševali o domnevni spolni zlorabi, ker se zavedajo, da s tem podoživljajo neprijetne dogodke, poleg tega pa vedo tudi za

dejstvo, da pri ponovnem spraševanju otrok lahko spremeni svoje izjave. Kljub temu pa se otroka sprašuje o isti zadevi večkrat. Sprašujejo ga starši, socialni delavci, psihologi, kriminalisti, sodni izvedenci in morda še kdo. Če se različni strokovnjaki pogovarjajo z otrokom večkrat, je pomembno, da mu povedo, da ne vedo, kaj se mu je resnično dogajalo. Ponovna spraševanja se izvajajo v različnih časovnih odmikih in s podaljševanjem časa med dogodkom in intervjujem lahko pričakujemo slabljenje spominskih sledi. Posledica pa je, da imajo zavajajoče informacije veliko možnost, da nadomestijo prvotne informacije. Sčasoma postanejo poročila vse manj točna, oziroma vse težje je vrednotiti nove informacije (Ceci, Bruck, Battin, 2000; London, 2006). Te so lahko točne, možno pa je, da so netočne. Priporočilo je, da se otroka ne sprašuje prevečkrat in da se intervjuje izpelje v kratkem času po sumu na spolno zlorabo, oboje pa zahteva dobro in usklajeno sodelovanje med različnimi institucijami.

Kako reagira otrok na ponavljajoča se (enaka) vprašanja istega spraševalca? Odgovori se lahko spreminjajo iz več razlogov: **A.** Otrok misli, da smo ga ponovno vprašali, ker odgovor za nas ni bil sprejemljiv. **B.** Otrok ve, da je odgovoril pravilno, domneva pa, da spraševalec pozna pravi odgovor, zato svoj odgovor spremeni. **C.** Pri ponavljajočem se vprašanju postane negotov in odgovor spremeni. **D.** Spraševanja se preprosto naveliča in odgovori tako, kot misli, da želi spraševalec. **E.** Otrok morda sploh ni slišal ali pa razumel prvega vprašanja.

Ton intervjuja

Pri pogovoru z otrokom je zelo pomemben odnos med otrokom in spraševalcem, otrok naj bi se počutil sproščeno in neogroženo, zato se je treba pred intervjujem z njim pogovarjati in igrati. Otroci so v takih razmerah spraševanja dali manj netočnih odgovorov, netočni odgovori na zavajajoča vprašanja so bili manj pogosti, povečal se je odpor do sugestij. Bilo jih je manj strah in to jim je omogočilo, da so se uprli zavajajočim sugestijam.

Avtoritativni preiskovalec

Otrokovo zaznavanje spraševalca kot avtoritete je eden izmed poglavitnih vzrokov za povečano dovzetnost za sugestijo. Kot so z raziskavami ugotovili, otroci veliko bolj verjamejo odraslim kot vrstnikom in zato seveda bolj sledijo željam odraslih. Otroci se tudi prilagajajo avtoriteti odraslih. Če se jim odrasli predstavi kot avtoriteta, na primer da je policist in da jih bo vprašal po pomembnih stvareh, potem otroci zelo sledijo njihovim sugestijam in si izmislijo neverjetne dogodke.

Primer:

Otroke je obiskala vzgojiteljica in se z njimi igrala. Čez enajst dni je k njim prišel policist in jim povedal, da jih bo povprašal, kakšne grde stvari je z njimi počela vzgojiteljica. Eden izmed trinajstih otrok je izjavil naslednje: »Mislim, da je imela vzgojiteljica puško in me je hotela ubiti.«

Uvajanje stereotipov

Sugestivno ne delujejo samo usmerjevalna vprašanja, kot je na primer: »Pokaži mi (na anatomski lutki), kako se je dotaknil tvoje ritke.« Sugestija je lahko tudi subtilnejša z uvajanjem stereotipov, torej predstav odraslih, kako se spolna zloraba dogaja. Uvajanje stereotipa pomeni poskus spraševalca, da bi v negativni luči otroku prikazal osebo ali dogodek, ne glede na to, ali je to točno ali zavajajoče. Tako preiskovalec otroku na primer reče, da je osumljenec delal grde stvari ali da je poskušal preplašiti otroka.

Uvajanje stereotipov je najočitnejši odraz preiskovalčeve usmerjenosti (nagnjenosti, prepričanosti): preiskovalec na ta način otroku sporoči, kako on kot avtoritativna figura, ali pa morda otrokovi vrstniki, dojemajo obtoženca. Preiskovalci z uporabo take tehnike razbremenijo otroka občutkov krivde in tako lažje govorijo o zlorabi. Kljub temu da ta tehnika omogoči otroku dobro počutje tudi pri razkrivanju neprijetnih podrobnosti, raziskovalni rezultati in analize forenzičnih intervjujev nedvomno kažejo na močan negativni učinek te tehnike na verodostojnost pričanja otrok, še posebno če uvedbi stereotipa sledijo še usmerjevalna vprašanja. Naivni otroci namreč prevzamejo negativne stereotipe in jih vključijo v svoje izjave in pri tem znajo biti zelo prepričljivi, saj njihove izjave spremlja tudi neverbalno vedenje.

Vpliv vrstnikov

Otrok rad sledi izjavam drugih otrok. Če preiskovalec sporoči otroku, da so že drugi otroci povedali, kaj je delal obtoženec, potem je verjetno, da bo tudi on povedal enako. V že omenjenem primeru vzgojiteljice Kelly Michaels so preiskovalci poprosili otroke, da naj povedo kaj o spolni zlorabi, ker bodo s tem pomagali vrstnikom, in dodali »Tvoji prijatelji, s katerimi sem govoril, so mi povedali že vse, kaj je Kelly delala. Janez mi je povedal, Peter mi je povedal ... in zdaj si ti na vrsti, da poveš. Gotovo se jim hočeš priključiti, ali ne?« In če otrokove izjave niso bile v skladu z izjavami drugih otrok, je preiskovalec rekel: »O, fant, težko bom povedal tvojim prijateljem, da jim nisi hotel pomagati.«

Otroci se pogovarjajo o dogodkih tudi med seboj in s starši. Primer Kelly:

I: Ko ste bili ti in tvoji prijatelji zgoraj v glasbeni sobi, je bila Kelly oblečena?

O: Videl sem, da je bila, drugi otroci pa ne.

I: In kako to veš?

O: Moja mamica mi je to povedala.

Uporaba anatomskih lutk

Diagnosticiranje spolnih zlorab otrok je zapleteno in težko. Zelo pogosto za spolno zlorabo ni medicinskih dokazov ali drugih materialnih dokazov, poleg tega pa ni zanesljivega sindroma ali tipičnega vedenja, ki bi bilo povezano samo s spolno zlorabo. Zaradi tega so strokovnjaki razvili celo vrsto diagnostičnih pripomočkov in med njimi tudi anatomske lutke, ki jih pogosto uporabljajo terapevti, socialni delavci, policisti in zagovorniki pri ugotavljanju spolnih zlorab otrok.

Z uporabo lutk se prebrodi predvsem probleme sporazumevanja, spomina in zadrege. Psihologi pa jih uporabljajo kot projekcijsko preizkušnjo. Če otroci odkrito zavračajo lutke, se počutijo neprijetno, ko so slečene, ali če kažejo neobičajno zanimanje za genitalije, naj bi bilo to skladno z domnevo, da je bil otrok spolno zlorabljen. Kljub temu da je uporaba lutk zelo razširjena, nekateri raziskovalci in praktiki dvomijo o njihovi uporabnosti kot diagnostičnega pripomočka. Menijo, da so lutke predvsem preveč sugestivne in tako lahko spodbudijo otroka k spolnim igraricam, čeprav niso bili zlorabljeni. Tako lahko otrok porine prst v vagino lutke, preprosto zato, ker je zanj to novo ali zato, ker je to mogoče. Zavedati se moramo tudi, da lutke niso standardiziran diagnostični instrument in da veljavne norme ne obstajajo.

Obstaja kar nekaj resnih študij o uporabi anatomskih lutk, ki so skušale odgovoriti tudi na vprašanje, ali zlorabljeni otroci drugače ravnajo z lutkami kot nezlorabljeni otroci. Ugotovljeno je bilo, da je malo razlik v igranju z lutkami med zlorabljenimi in nezlorabljenimi otroki. Zlorabljeni otroci ne izkazujejo več seksualnih aktivnosti pri igri z lutkami. Mnogo otrok je v srečanju z lutkami v zadregi, nekateri pa pokažejo odkrit interes za anatomske podrobnosti. Dokazali so, da majhni otroci nič bolje ne obnovijo dogajanja s pomočjo lutk in da je njihovo verbalno poročilo ravno tako zanesljivo.

Priporočila za intervjuvanje majhnih otrok

Na osnovi povedanega lahko izluščimo nekaj konkretnih priporočil za intervjuvanje otrok. Vendar to ni recept, kajti preiskovalci morajo biti fleksibilni, ker lahko le tako upoštevajo značilnosti posameznega otroka.

Priprava pred intervjujem

Na kakovost intervjuja vplivajo informacije, ki smo jih pridobili pred intervjujem. Pozanimati se je treba na primer o sporazumevalnih zmožnostih otroka, o spolni vzgoji otroka, o tem, ali se starši ločujejo, ipd.

Vzpostavitev odnosa

Intervjuvar naj bi se otroku predstavil in mu omogočil, da postane domač z okoljem, spodbujal naj bi ga h govorjenju. Postavil naj bi mu odprta vprašanja z neproblematično vsebino. Nato naj na preprost način razloži otroku cilje in osnovna pravila tudi z opozorilom, da lahko odgovori z ne, ne spomnim se, ne razumem. Otroci namreč pogosto mislijo, da morajo odgovoriti prav na vsako vprašanje. Intervjuvar naj bi otroka spodbujal, vendar naj bi se vzdržal vrednostnih sodb, kot so: »Super fant!« ali »To si pa dobro povedal.« Pogovor z otrokom naj opravi samo ena oseba, ki je tega večča, drugi pa na videu opazujejo in poslušajo pogovor.

Okolje intervjuja

Soba naj bo mirna, prijazna, s čim manj motečimi elementi. Policisti naj ne nosijo uniform. Poskrbljeno naj bi bilo za avdio in video snemanje iz več razlogov (analiza pogovora, ki se lahko uporabi v različne namene; zmanjša število ponovitev intervjujev).

Pogovor o laži in resnici

Preverjanje, ali otrok loči med lažjo in resnico, in ugotavljanje, ali se otrok zaveda pomena govorjenja resnice, otroka samo zmede, ker je razprava preveč abstraktna. Poleg tega pa je bilo ugotovljeno, da otrokova zmožnost razlage o resnici in laži nima napovedne vrednosti za verodostojnost otrokovega pričanja.

Odprta vprašanja

V pogovoru z otrokom naj bi se uporabljala predvsem odprta vprašanja. Otroku namreč omogočijo, da odgovori na različne načine. Ugotovljeno je, da otroci dajejo točnejše odgovore na odprta vprašanja kot pa na vprašanja s prisilno izbiro. Res pa je, da odprta vprašanja ne spodbujajo navajanja podrobnosti, zato je treba postavljati specifična vprašanja, ki pa ne smejo biti usmerjevalna in ne pod vplivom domneve preiskovalca.

Anatomske lutke

Novejše študije ne podpirajo nedvoumno uporabe anatomske lutke pri preiskovanju spolnih zlorab manjših otrok predvsem iz treh razlogov:

- Spolna zloraba ne vpliva na igro otrok z anatomske lutkami.
- Otroku s pomočjo lutke ne navaja nič več informacij.
- Majhnim otrokom lutke ne pomagajo prebroditi pomembnejših zmožnosti sporazumevanja, ker največkrat sploh ne dojamemo namena uporabe lutke.
- Lahko usmerjajo otrokove izjave (delujejo sugestivno).

Če se že uporablja anatomske lutke ali risanje, potem naj bo to z namenom, da se razčisti informacije, ki jih je otrok že povedal.

Končevanje intervjuja

Ob koncu mora preiskovalec povprašati otroka, ali želi še kaj dodati temu, kar je povedal. Otroku se dovoli postaviti kakršno koli vprašanje. Njemu in njegovim staršem je treba povedati, na koga naj se obrnejo, če bi želeli še kaj povedati ali poizvedeti.

Za konec

Spominske in sporazumevalne zmožnosti otrok so manjše kot pri odraslih, otroci so tudi dovzetnejši za **zavedne in nezavedne** namige (sugestije) odraslih, sprejeti pa jih moramo kot kompetentne priče. Veljavnost njihovih izjav je največkrat odvisna od usposobljenosti spraševalcev in poudariti moram, da samo vedenje o tem, kako naj bi se otroka obravnavalo, ni zadosti. Potrebno je kontinuirano usposabljanje, kajti analize so pokazale, da tudi po usposabljanju preiskovalci kaj kmalu »pozabijo« dobro prakso.

Literatura

1. Ainsworth, P. B. (1998). Children as Witnesses. V: **Psychology, Law and Eyewitness Testimony**. Chichester: John Wiley & Sons, str. 125–139.
2. Bruck, M., Ceci, S. J., Hembrooke (2001). Reliability and Credibility of Young Children's Reports: From Research to Policy and Practice. V: Bull, R. (ur.) **Children and the Law** Oxford, Blackwell Publishers, str. 125–139.
3. Bull, R. (2001). Victimization of Children. Introduction. V: Bull, R. (ur.) **Children and the Law**. Oxford, Blackwell Publishers, str. XII–XIII.
4. Ceci, S. J., Bruck, M., Battin, D. B. (2000). The Suggestibility of Children's Testimony. V: Bjorklund, D. F. (ur.) **Fase –Memory Creation in Children and Adults**. London, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, str. 169–201.
5. Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Esplin, P. W. (2000). Forensic Interviews of Children. V: Memon, A., Bull, R. (ur.) **Handbook of the Psychology of Interviewing**. Chichester, John Wiley & Sons, str. 254–277.

6. London, K (2006). Investigative Interviews of Children. V: Bartol, C. R., Bartol, A. M. (ur.) **Current Perspectives in Forensic Psychology and Criminal Justice.** London, Sage Publications, str. 35–43.
7. Melnyk, L., Crossman, A. M., Sculin, M.H. (2007). The Suggestibility of Children's Memory. V: Toglia, M. P., Read, J. D., Ross, D. F., Lindsay, R. C. L. (ur.) **Handbook of Eyewitness Psychology.** Volume 1. London, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, str. 401–427.
8. Walker, A. G. (1994). **Handbook on Questioning Children: A Linguistic Perspective.** Washington, ABA Center on Children and the Law.
9. Wrightsman, L. S., Fulero, S. M. (2005). Child Sexual Abuse. V: **Forensic Psychology.** London, Thomson Wadsworth.

How reliable are abused children as witnesses and how skilful are investigators as interrogators?

Peter Umek, Ph. D. Professor at the Faculty of Criminal Justice and Security, University in Maribor, Kotnikova 8, 1000 Ljubljana, Slovenia

Abused children under the age of 10 have until recently been considered to be unreliable witnesses in criminal proceedings. Research studies have nevertheless clearly demonstrated that small children can be credible witnesses, provided that their developmental characteristics are taken into account in interviews with them. The paper discusses the characteristics of children's imagination, their communication abilities, memory and suggestibility, which should all be taken into consideration in their interrogation. In children's reports about sexual abuse, elements of imagination appear only seldom and imagination is mostly aroused by an interrogator's incitement of a child to recreate the event, by the use of instruments such as toys or anatomic dolls. Although children's communication capacities are considerable, it is nevertheless important to take the following knowledge into account in interviews: children use words even before they understand their actual meaning; questions starting with when, how or why are very demanding for children, as are questions in the negative form and questions using difficult syntax. An inappropriate mode of interviewing younger children will result in inconsistency in their answers. Reports of younger children about past experiences are shorter, due to their modest vocabulary, but they are relatively accurate, while leading questions are likely to increase the possibility of errors. Suggestions in interviews are factors which undoubtedly most affect the reliability of children's answers. Interrogators often conduct an interview on the basis of presumptions, which they try to confirm in their interview and in doing so, they often take advantage of the authority of a senior or an important person (policeman). The fact is that the memory and communication capacities of children are limited and children are more susceptible to conscious and subconscious suggestions of adults. We nevertheless have to accept them as reliable witnesses. The reliability of their statements actually depends most often on the skill of interrogators, which is as a rule inadequate.

Key words: children, sexual abuse, testimony, imagination, communication abilities, memory, suggestibility.

UDC: 343.985.32 : 343.988-0534